

Het Enron schandaal filosofisch beschouwd: Overheidsderegulering heeft zijn keerzijde.

De laatste tijd is in Nederland veel te doen, over het terugdringen van overheidsregels, die slechts als belemmering voor de activiteiten van het bedrijfsleven worden gezien. Met name het liberale beleid van het kabinet Balkenende heeft hier haar vizier op gericht. Ik meen parallellen tussen deze deregulerende beleidslijn en die van de Amerikaanse overheid in de afgelopen dertig jaar, te kunnen zien. Aan de hand van de malversaties van de Enron top, een praktisch voorbeeld uit het Amerikaanse bedrijfsleven, wil ik aantonen dat een alsmaar grotere deregulering van overheidstaken, ongewenste effecten kan sorteren. Ter inleiding zullen we eerst de feiten van het voorbeeld op een rijtje zetten. Enron begon als een fusie van twee bedrijven in aardgasleidingen, waarvan de werkelijke activa iets waard waren. Echter in de 90er jaren van de vorige eeuw verruilde de onderneming haar bouwconstructieve activiteiten in de wereld van de krachtcentrales, voor aanvankelijk de papieren handel in energie. Ze sloot contracten met energie-aanbieders om de energie na een zekere termijn af te nemen tegen een vooraf bepaalde inkoopprijs. Tegelijkertijd werden contracten getekend met klanten die de energie t.z.t. zouden kopen voor een vooraf afgesproken prijs die iets hoger lag dan Enron's inkoopprijs. Als gevolg van de door de Amerikaanse overheid doorgevoerde deregulering van de energiemarkten, (een liberalisering die mogelijk werd voorspoedigd door persoonlijke kontakten tussen de voorzitter Kenneth Lay, en (vice) presidenten Bush Jr. en D. Cheney), kon Enron deze ongrijpbare maar lucratieve (gok)handel uitbreiden met alles waar men maar in wilde handelen. Het tweede aspect in deze papieren economie van speculatie, die bijdroeg aan het ogenschijnlijke succes van het bedrijf, was de aandelenmarkt. Door een "booming business" op de aandelenmarkt stegen aandelen van Enron (niet in de laatste plaats omdat het bedrijf werd geprezen door marktanalisten en economische experts) tot ongekeerde hoogten terwijl er feitelijk geen intrinsieke waarde tegenover stond. Om de schijn op te houden werden accountants (van accountantskantoor Arthur Anderson) overgehaald mee te spelen in de schijnvertoning van fictieve winsten die werden verdiend in een netwerk van vennootschappen waarin Enron z.g.n. een minderheidsbelang, maar in werkelijkheid de zeggenschap had. De bedrijfscultuur vereiste de totale toewijding van de workaholic, en dulde geen twijfelende opmerkingen over de strategie van het bedrijf. Werknemers werden verder aangemoedigd aandelen te kopen terwijl de top, die meer wist, bezig was zijn aandelen massaal te verkopen waardoor ze veel geld (in totaal 200 miljoen dollar) voor zichzelf binnenhaalde. Toen de beurzen kelderde spatte de zeepbel Enron uit elkaar. Het failliete Enron bleef achter met een schuld van 40 miljard dollar. De waarde van de massaal door aandeelhouders en werknemers gekochte aandelen die met name voor de laatstgenoemden was bedoeld als hun pensioenvoorziening, waren van de ene op de andere dag gereduceerd tot de prijs van oud papier. Dit onstellende verhaal doet een aantal vragen oproepen, temeer deze geschiedenis niet op zichzelf staat. Vragen naar een beschrijving over hoe zoiets nu heeft kunnen gebeuren. Normatieve filosofische vragen als wat kan en mag de mate van bemoeienis van de overheid met organisaties en individuen zijn of vragen over de beschrijvende en normatieve ethiek behorende bij het zakendoen.

Hoe heeft het Enron schandaal kunnen gebeuren? Eind jaren 70 van de vorige eeuw kreeg Amerika (en in mindere mate Europa omdat ze haar markt meer afschermden) te maken met een sterke concurrentie van Japanse bedrijven. In dit klimaat kregen onder de toenmalige President Reagan, neoliberalen en neoconservatieven (geïnspireerd door politiek filosoof Leo Strauss), in regeringsbeleid en publieke opinie voet aan de grond. In de visie van deze liberalen, die overheidbemoeienis afkeuren, moest bedrijven zo min mogelijk in de weg worden gelegd ten einde de concurrentiepositie t.o.v. Japan te kunnen verbeteren. (merk op dat nu overeenkomstige argumenten in Europa worden gehanteerd alleen voor "Japan" wordt nu "China" en "de oostbloklanden" gesubstitueerd). Hun ideologische fundament was dat zij meenden dat de markt een zelfregulerend mechanisme is voor maatschappelijke en economische orde, die een regering voor een groot deel overbodig maakt. Als er wat geld te investeren is kan ieder een stuk van de kapitalistische koek verkrijgen. Daartoe dient het staatsbeleid ten gunste van de aandeelhouders te zijn. Tevens ontstond in die tijd een nieuwe zakelijke elite die meestal geen technische maar een economische vooropleiding had genoten, en op het standpunt stond dat hun vaardigheden in iedere zakelijke situatie te gebruiken is. Deze zakelijke bestuurders zagen de grote aan hun toevertrouwde ondernemingen niet als te koesteren, maar als portefeuilles met activa waarvan bedrijfsdelen vrij konden worden verhandeld, of geliquideerd. Ze waren in geen enkel opzicht meer te vergelijken met de oorspronkelijke pionierende eigenaren die risico liepen met eigen kapitaal en hart voor hun bedrijf en de geproduceerde goederen hadden. Deze nieuwe elite, die liever andermans geld riskeerden, zagen de bedrijven die ze waren toevertrouwd slechts als instrument om veel geld te verdienen. Daarbij lieten ze zich vaak betalen in aandelen van hun eigen bedrijf, dus al hun aandacht

was gevestigd op "shareholders value". Veelbetekenend in dit opzicht, als voorbeeld uit mijn eigen praktijkervaring, was dat ik me nog kan herinneren van de tijd dat ik bij Philips werkzaam was, dat Cor Boonstra bij zijn aantreden in 1996 bij Philips als eerste manager "Amerikaanse stijl", met een niet-technische maar commerciële achtergrond sinds de oprichting van Philips in 1889, verklaarde dat de koers van het Philips aandeel hetgeen was waar het om te doen moest zijn, en dat als dit daarvoor gunstig uitpakte, Philips van een producent omgevormd moest worden tot handelsmaatschappij. In het geval van Enron bleek het vanuit zo'n mentaliteit dus nog maar een kleine stap voor het bestuur, om met trucjes de illusie in stand te houden dat hun bedrijf veel hogere winsten behaalden dan in werkelijkheid. In plaats van te denken aan het welzijn van de werknemers, de kwaliteit van het product en de klantenservice, werd de waarde van de aandelen het belangrijkste. Maar waar was de overheid tijdens en nadat de schandalen, zoals die van Enron in Amerika, naar buiten kwamen? Bush stelde niet eenmaal de nieuwe (gedereguleerde) socio-economische structuur ter discussie, maar wees in plaats daarvan op de immorele rol van enkelen. Dezelfde benadering zagen en zien we ook hier in Nederland. Toen hier de graaierij in de top van het bedrijfsleven ter discussie werd gesteld, en er een roep vanuit vakbonden, oppositie en aandeelhouders ontstond om wettelijke maatregelen die dit konden voorkomen, antwoordde de regering (na eerst de commissie Tabaksblad een studie te hebben laten uitvoeren) dat ze dit wilden overlaten aan zelfregulering van het bedrijfsleven.

Laat ons eens iets verder gaan in de ethische benadering. De Enron top gebruikte de onderneming slechts als instrument voor persoonlijk gewin. Vanuit Kantiaans perspectief was dit duidelijk immoreel. De werknemers in het bedrijf waren slechts nog een middel en niet een doel op zichzelf. Het doel was het eigenbelang van de bestuurleden in de vorm van materieel gewin. Uit de feiten blijkt dat de organisatie sterk bureaucratisch was. Maar waar het bedrijf een sterk gecentraliseerd gezag had was die van de overheid juist gedecentraliseerd. Als een overheid terugtreedt ten gunste van de markt moet daarin een voldoende krachtig begrenzend systeem van ideeën en waarden aanwezig zijn. Zoals postmodernisten als Weber en Habermas al opmerkte is er in onze westerse wereld geen sprake meer van een uniforme waarderationaliteit. Dankzij de decentralisatie van het waardesysteem, het ontstaan van waardepluralisme, bepaald ieder nu voor zichzelf welke waarden voor hem / haar belangrijk zijn. Habermas zag een oplossing in een door wederzijdse dialoog tot stand komende communicatieve waarderationaliteit. Maar die dialoog was er niet binnen het bedrijf. De leiding was autoritair. Bedrijfsstrategie mocht niet in twijfel worden getrokken en de bestuursleden hadden primair hun eigen belang in het vizier. Op zo'n moment wordt het juist belangrijk dat een regulerende overheid burgers beschermt door paal en perk te stellen aan wat de samenleving ziet als ongewenste activiteiten. Als de instrumentele (doel-middel) rationaliteit niet meer is verankerd in een uniforme waarderationaliteit, of een stelsel van informele fatsoensregels waaraan men zich houdt, dan zal er een overheid moeten zijn die regels oplegt en toezicht houdt, teneinde ongewenste excessen te voorkomen. Maar als ook de overheid een stap terug doet is er geen controle meer en resulteert anarchie en daarmee het recht van de sterkste en sluwste. Niet alleen de werknemer is hiervan het slachtoffer maar ook de vrije markt, immers een overheid die niet staat te popelen om bijvoorbeeld een monopolie aan te pakken geeft nieuwkomers in de markt nauwelijks een kans. Het kapitalisme heeft net zo goed procedures nodig waarvan de naleving dient te worden gecontroleerd. Hobbes, waarvan liberalen zich nogal eens bedienen, zag reeds in dat zonder soeverein gezag, de wereld ontaarde in de natuurstaat waarin de ene mens een wolf zal zijn voor de andere. Een andere dreiging betreft de toenemende macht van het bedrijfsleven in de politiek. Als we de staat verder dereguleren ten gunste van het bedrijfsleven door het bedrijfsleven meer rechten toe te staan, ontstaat het primaat van het bedrijfsleven. Dat zie je in Amerika al gebeuren. De combinatie van de uitspraak van de Hoge raad in 1886 dat bedrijven "natuurlijke personen" zijn, met net als burgers o.a. het bijbehorend recht op vrijheid van meningsuiting en de uitspraken in 1976 dat "vrijheid van meningsuiting" gelijk gesteld mag worden aan het doneren van geld aan politieke partijen en politici, maakt dat laatstgenoemden niet onafhankelijk meer van het bedrijfsleven zijn. Antiglobalisten hebben goed gezien dat de stem van de burger in de politieke arena van de democratie wordt overstemd door de luide stem van de sterkste meest financieel draagkrachtigen uit het bedrijfsleven, die iets terug verwachten van de politici waarvan ze de verkiezingscampagnes met forse financiële injecties hebben ondersteund. In Europa is dit nog niet zo ver maar ook hier bestaat de tendens te dereguleren om de concurrentiekracht van het bedrijfsleven te vergroten. Economische liberalisatie en niet het versterken van het sociale instituut, is het primaire motief voor een vereniging van Europa. Maar zoals het praktische voorbeeld illustreerde is er een grens aan de terugtrekkende organisatie van de staat, waar als we die grens overschrijden, terecht dreigen te komen in, maatschappelijk onaanvaardbare, immorele praktijken en ironisch genoeg een teloorgang van de vrije markt.